

СУТНІСТЬ ПОНЯТЬ «ІНКЛЮЗІЯ», «ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА», «ІНКЛЮЗИВНЕ ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ»

THE ESSENCE OF THE CONCEPTS OF “INCLUSION”, “INCLUSIVE EDUCATION”, “INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT”

У статті актуалізовано проблему інклюзивної освіти в Україні. Акцентовано увагу на тому, що питання інклюзії викликає високу зацікавленість з боку держави, знаходить відображення у працях сучасних науковців. Проаналізовано різні підходи до тлумачення понять «інклюзія», «інклюзивна освіта», «інклюзивне освітнє середовище» та зроблено уточнення щодо сутності цих категорій. Під поняттям «інклюзія» автор розуміє політику і процес активного включення у суспільне життя та соціальні групи осіб, які мають певні особливості, забезпечення усіх їх потреб, врахування індивідуальних особливостей, створення безбар'єрного і безпечного середовища. Наголошено на головних відмінностях між інклюзією та інтеграцією, а також виокремлено цінності інклюзії. Підсумовано, що інклюзивна освіта – це процес, який забезпечує зміну усталеної освітньої парадигми і передбачає врахування потреб усіх дітей із метою посилення їх участі у житті суспільства, зменшення ізоляції для забезпечення рівного права на здобуття знань. Обґрунтовано переваги інклюзивної освіти як для дітей з особливими освітніми потребами, так і для суспільства в цілому. Зазначено, що реалізація інклюзивної освіти дозволяє вибудувати дружні стосунки між дітьми, сформувати у них навички взаємодії, що в подальшому сприятиме становленню справедливого, толерантного суспільства, де кожен здатний розкрити свій потенціал. Визначено провідні характеристики інклюзивного освітнього середовища, до яких слід віднести організованість і спрямованість простору, що допомагає в отриманні позитивного результату у навчанні. Під терміном «інклюзивне освітнє середовище» автор розуміє спеціально організований безбар'єрний простір із належним матеріально-технічним забезпеченням, у якому адаптовані освітні програми і забезпечується якісна взаємодія між педагогами та дітьми. У такому освітньому просторі діти здатні навчатись і розвиватись, покращувати соціальні навички, незалежно від рівня освітніх потреб. Перспективою подальших досліджень визначено обґрунтування сучасних методів і стратегій реалізації інклюзивної освіти.

Ключові слова: інклюзія, інтеграція, інклюзивна освіта, інклюзивне освітнє середовище, особливі освітні потреби.

The article updates the problem of inclusive education in Ukraine. Attention is focused on the fact that the issue of inclusion arouses high interest on the part of the state, is reflected in the works of modern scientists. Various approaches to the interpretation of the concepts of «inclusion», «inclusive education», «inclusive educational environment» were analyzed and the essence of these categories was clarified. By the concept of «inclusion», the author understands the policy and process of active inclusion in public life and social groups of persons with certain characteristics, provision of all their needs, consideration of individual characteristics, creation of a barrier-free and safe environment. The main differences between inclusion and integration are emphasized, and the value of inclusion is highlighted. It was concluded that inclusive education is a process that provides a change in the established educational paradigm and involves taking into account the needs of all children in order to increase their participation in society, reduce isolation to ensure equal right to acquire knowledge. The benefits of inclusive education both for children with special educational needs and for society as a whole are substantiated. It is noted that the implementation of inclusive education makes it possible to build friendly relations between children, to form interaction skills in them, which will further contribute to the formation of a fair, tolerant society where everyone is able to reveal their potential. The leading characteristics of an inclusive educational environment are defined, which include the organization and orientation of the space, which helps in obtaining a positive result in education. By the term «inclusive educational environment», the author understands a specially organized barrier-free space with appropriate material and technical support, in which educational programs are adapted and high-quality interaction between teachers and children is ensured. In such an educational space, children are able to learn and develop, improve social skills, regardless of the level of educational needs. The rationale for modern methods and strategies for the implementation of inclusive education is determined as a perspective for further research.

Key words: inclusion, integration, inclusive education, inclusive educational environment, special educational needs.

УДК 37.043.2:001.82(045)
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/77.24>

Капустіна О.І.,
докт. філос.,
викладач кафедри теорії та методики
дошкільної освіти
Комунального закладу «Харківська
гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Актуальність проблеми освіти дітей з особливими освітніми потребами викликана різноманітністю цих потреб та важливістю забезпечення рівного доступу до якісної освіти. Реалізація засад інклюзивної освіти дозволяє створювати сприятливі умови для навчання всіх. Зазначене сприяє розвитку різноманітності, розумінню та взаємодії між дітьми з різними здібностями та здоров'ям. Варто також наголосити, що підтримка засад інклюзії є одним із важливих напрямів розвитку сучасної

освіти, оскільки держава зорієнтована на задоволення освітніх потреб різних груп дітей. Відтак, в закладах освіти із метою створення комфортних умов для дітей з особливими освітніми потребами будуються пандуси, у штаті працюють асистенти педагогів, які здійснюють супровід таких дітей під час занять, діти забезпечуються транспортом, спеціальними підручниками [13, с. 361–361].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням проблематики інклюзії та пошуком ефективних шляхів розвитку інклюзивної освіти

в Україні займалися В. Бойко, І. Гевко, Н. Заєркова, Т. Коломоєць, О. Казачінер, А. Колупаєва, І. Кузава, Л. Левченко, Л. Міщик, О. Мартинчук, Л. Присяжнюк, О. Рассказова, Н. Софій, А. Харківська, М. Швед та інші. До питання побудови інклюзивного освітнього середовища звертались Т. Бондар, І. Калініченко, В. Козуля, Н. Левун, І. Малишевська, Т. Панченко, О. Позняк, А. Поліхондрі та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на високу зацікавленість сучасних науковців питаннями інклюзивної освіти, існують різні підходи до визначення категорій «інклюзія», «інклюзивна освіта», «інклюзивне освітнє середовище», а, отже, ці поняття потребують уточнення.

Метою статті є уточнення понять «інклюзія», «інклюзивна освіта», «інклюзивне освітнє середовище».

Виклад основного матеріалу. Ідея підтримки дітей з особливими потребами повинна не лише фокусуватися на існуючих захворюваннях, але й спрямовуватись на створення здорової та всебічно розвиненої особистості. Піклування суспільства про цих дітей виявляється у максимальному забезпеченні їх усім необхідним для повноцінного та гармонійного розвитку, сприйнятті як повноправних громадян. Реалізація Концепції розвитку інклюзивного навчання допомагає у забезпеченні умов для широкого залучення дітей з особливими потребами до суспільного життя шляхом їх співпраці із здоровими дітьми [7, с. 196–197].

Л. Левченко [11, с. 76–77] до цінностей інклюзії відносить: усвідомлення того, що всі діти мають можливість здобувати освіту; взаємодію з дітьми не зважаючи на вік, національність, мову, походження чи особливостей розвитку; удосконалення освітніх стратегій, систем і методик для задоволення потреб всіх дітей.

Ураховуючи вищевказане, можна зробити висновок, що упровадження ідей інклюзії забезпечує визнання цінності кожної дитини незалежно від віку, інтелектуальних особливостей, походження, а також спрямовує людей на розбудову вільного освітнього простору, де ураховуються та забезпечуються права та потреби.

На думку І. Кузави [9, с. 152], інклюзія забезпечує реальне включення всіх членів соціуму до активного суспільного життя. Дане поняття пояснює, що діти з різним рівнем психофізичного розвитку мають право навчатися у закладах освіти, у якому мають бути створені належні умови (наявність адаптованого освітнього середовища, адаптованих освітніх програм, представлення додаткових послуг). Таким чином, інклюзія – приналежність до певної суспільної групи, що зорієнтована на розкриття особистості кожної дитини із використанням освітньої програми. Мета

адаптованої освітньої програми полягає у підготовці дітей з порушеннями психофізичного розвитку до умов і стилю життя соціуму, в якому вони живуть.

В. Бойко зазначає: «інклюзія – це комплексне поняття, яке включає в себе суспільний та освітній компоненти» [1]. Вчений також звертає увагу на те, що суспільна інклюзія виникає внаслідок зміни соціуму в напрямку зміни у соціальній політиці, яка ґрунтується на соціальній моделі інвалідності. Результатом цього розвитку є виникнення соціальної рівності, яка надає можливість всім людям, незалежно від обставин, бути активним учасником громадянського життя, відчуючи свою значущість.

Л. Міщик [12 с. 139] розуміє інклюзію як процес, спрямований на систематичний пошук дієвих шляхів для урахування індивідуальних потреб усіх дітей, де відмінності розглядаються позитивним та рушійним у навчанні дітей та дорослих, відповідно до якого передбачається пристосування шкіл і їх загальної освітньої філософії та політики до потреб усіх дітей, які мають особливі потреби. Зазначене суттєво відрізняє від поняття «інтеграція», зміст якого відображає спробу залучити таких дітей до закладів загальної середньої освіти та має вузький контекст.

Отже, під поняттям «інклюзія» будемо розуміти політику і процес активного включення у суспільні процеси та соціальні групи осіб, які мають певні особливості, шляхом забезпечення усіх потреб, врахування індивідуальних особливостей, створення безбар'єрного і безпечного середовища, що супроводжується позитивними соціокультурними змінами.

Важливо наголосити також, що інклюзія та інтеграція – це відмінні поняття. Інтеграція спрямована на включення дітей з особливими освітніми потребами в загальний освітній процес, використовуючи адаптації та підтримку. Інклюзія ж розширює цей підхід, створюючи не лише умови для участі, а й культуру поваги, розуміння та прийняття різноманітності серед всіх учасників освітнього процесу.

На думку В. Бойко [1], в освітньому аспекті інклюзії виділяються два напрями. Перший напрям визначається підвищенням рівня освіченості всіх членів суспільства через забезпечення повного доступу кожного громадянина до освітніх послуг. Другий напрям освітнього аспекту інклюзії спрямований на сприяння подоланню соціальної ізоляції осіб з особливими освітніми потребами.

Урахування засад інклюзії в освіті забезпечує повне включення дітей із особливими освітніми потребами до освітнього середовища. Інклюзивна освіта конкретизує дані ідеї у практиці, створюючи адаптовані програми, підтримуючи умови, що враховують і задовольняють потреби кожної дитини.

А. Харківська стверджує: «Однією з провідних тенденцій в освітній політиці є реалізація ідей інклюзивної освіти, що гарантує рівні права

на доступність і отримання якісної загальної, професійної та вищої освіти осіб із особливими освітніми потребами» [14].

Л. Гапоненко [3, с. 24] до змісту інклюзивної освіти відносить принципи гуманності, відкритості та довіри, а до провідних ознак – збалансованість емоційно-вольового керівництва, забезпечення засобами психофізіологічного розвитку, захисту та безпеки під час навчання, а також врахування любові та самоповаги в колективній навчальній діяльності.

Л. Левченко [11, с. 75] підкреслює, що ефективна освіта та виховання дітей з різними особливостями психофізичного розвитку можлива лише за умови створення спеціальних умов, сприятливих для корекції та компенсації їхнього розвитку. Ці умови мають спрямовуватися на поліпшення фізичних і психічних можливостей, необхідних для майбутньої трудової діяльності та самостійного життя.

Слушним є зауваження О. Казачінер, Ю. Бойчук, А. Галій [5, с. 167], які вказують на необхідність впровадження інклюзивного навчання в різні рівні освіти, а також наголошують на певних освітніх перетвореннях. Це включає визначення рівня підтримки та категорії освітніх труднощів дитини з особливими освітніми потребами, проведення діагностичного обстеження, формулювання висновків тощо. Разом із тим, у зв'язку з заміною психолого-медико-педагогічних консультацій інклюзивно-ресурсними центрами, виникає необхідність перегляду та оновлення змісту практичної підготовки майбутніх фахівців у сфері спеціальної та інклюзивної освіти, що розпочалося з 2018 року.

Реалізація засад інклюзивної освіти створює сприятливі умови для всіх дітей, незалежно від їхніх особливостей чи потреб, де підтримка та різноманітність вважаються ключовими елементами і кожен має можливість отримувати якісну освіту в інклюзивному середовищі. Значення інклюзивної освіти полягає також у тому, що дотримання її засад дає можливість створити освітній процес таким чином, щоб справедливість і рівного доступу до набуття знань визначались першочерговим. Такий підхід до вирішення освітніх завдань сприяє розвитку різноманітності, покращенню соціальної адаптації та сприяє розумінню та прийняттю різних особистісних особливостей дітей, що веде до побудови толерантного суспільства.

Відтак майбутні педагоги повинні мати як і теоретичні уявлення про засади інклюзивної освіти, так і практичні навички роботи з дітьми з особливими освітніми потребами в таких умовах. Крім того, реалізація ідей інклюзії дозволяє втілити гуманістичну парадигму, що є провідним аспектом змісту освіти та дозволяє вибудувати суб'єкт-суб'єктну взаємодію із дітьми та їх батьками.

А. Колупаєва [8, с. 9] вказує на те, що інклюзивна освіта передбачає створення освітнього середовища, що враховує потреби та

можливості кожної особи, незалежно від її фізичного та психічного розвитку та гарантує основне право дітей на освіту та можливості здобуття освіти за місцем проживання.

У науковому доробку Н. Заєркової, А. Трейтяк «Інклюзивна освіта від А до Я: poradnik для педагогів і батьків» [4 с. 10], обґрунтовано різні підходи до тлумачення сутності категорії «інклюзивна освіта». Так, учені подають більш вузьке і широке розуміння категорії «інклюзивна освіта». У першому випадку – це залучення дітей з особливими освітніми потребами в заклади освіти, а в другому – позитивне ставлення до різноманітності, надання великого значення унікальним особливостям кожної дитини.

Таким чином, «інклюзивна освіта» – це освітній процес, що забезпечує трансформацію усталеної парадигми навчання і виховання, передбачає врахування потреб усіх дітей із метою посилення їх участі культурному, суспільному житті, зменшення ізоляції для забезпечення рівного права на здобуття знань, і спрямовує на формування єдиного світогляду, в основі якого лежать інтереси дітей.

Уважаємо слушною думку Н. Левун [10], яка акцентує увагу на тому, що освітнє середовище можна визначати інклюзивним, якщо воно матиме ряд таких ознак: спеціально організований простір, де діти можуть безпечно переміщатися під час занять; позитивна атмосфера та сприятливий клімат; належні умови для спільної роботи дітей і надання один одному допомоги у досягненні очікуваних результатів.

Отже, до провідних характеристик інклюзивного освітнього середовища варто віднести організованість і спрямованість простору, який забезпечує безпечну діяльність дітей, де панує доброзичлива і сприятлива атмосфера, що допомагає в отриманні позитивного результату у навчанні.

І. Калініченко [6, с. 25] тлумачить термін «інклюзивне освітнє середовище» як середовище, де всі діти, здатні навчатися більш ефективно, розвивати свою соціальну компетентність, удосконалювати комунікативні навички, а також відчувати себе частиною суспільства.

Т. Бондар [2, с. 21] розуміє поняття «інклюзивне освітнє середовище» як сукупність умов, які забезпечують реалізацію рівного доступу осіб з особливими потребами до якісної інклюзивної освіти в різних закладах освіти (дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих) незалежно від їхнього психофізичного розвитку, стану здоров'я, віку, статі, соціально-економічного статусу, раси, місця проживання та виховання. Таке середовище включає умови для всіх учасників освітнього процесу, які пов'язані спільністю умов, в яких вони здійснюють свою діяльність.

З огляду на вищезазначене, під поняттям «інклюзивне освітнє середовище» будемо розуміти

спеціально організований безбар'єрний простір із належним матеріально-технічним забезпеченням, адаптованими освітніми програмами, у якому діти здатні навчатись і розвиватись, покращувати соціальні навички, незалежно від рівня освітніх потреб, де забезпечується якісна взаємодія між педагогами та дітьми.

Відтак, в умовах інклюзивного освітнього середовища кожна особистість отримує можливість розвиватись, відповідно до її потреб, задатків та особливостей. До переваг такого освітнього простору варто віднести також те, що його упровадження дозволяє вибудувати дружні стосунки між дітьми, сформувати у них соціальні та комунікативні, що в подальшому сприятиме сприяє становленню справедливого, толерантного суспільства, в якому кожен має можливість отримати якісну освіту та реалізувати свій потенціал.

Висновки і перспективи дослідження. Поширення ідей інклюзії та теренах нашої країни отримало підтримку зі сторони суспільства і держави. Упровадження цінностей інклюзії дозволяє досягти важливих результатів, зокрема взаєморозуміння між усіма учасниками освітнього процесу, підвищення їх рівня самооцінки та самоповаги, а також розвитку толерантності й емпатії у суспільстві. Реалізація засад інклюзивної освіти забезпечує прийняття та впровадження підходів для навчання всіх дітей, урахування їх особливостей та потреби, а створення інклюзивного середовища є важливою умовою побудови гармонійних стосунків у колективі, удосконалення соціальних навичок. Перспективою подальших досліджень вважаємо обґрунтування сучасних методів і стратегії реалізації інклюзивної освіти.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бойко В.О. Інклюзивна освіта: до питання визначення поняття та особливостей її запровадження. *Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Сер. : Психолого-педагогічні науки.* 2012. № 4. С. 7–10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzspp_2012_4_3 (дата звернення: 09.11.2024).
2. Бондар Т. І. Створення інклюзивного освітнього середовища в системі вищої освіти України. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology.* 2014. Вип. II (14). № 27. С. 20–24.
3. Гапоненко Л. О. Види рефлексії у рольовій комунікації педагогів спеціальної освіти. *Інклюзія і суспільство.* 2022. № 1. С. 22–28.
4. Інклюзивна освіта від А до Я: порадник для педагогів і батьків / уклад. Н. В. Заєркова, А. О. Трейтук. Київ, 2016. 68 с.
5. Казачінер О., Бойчук, Ю., Галій, А. Професійна підготовка майбутніх магістрів зі спеціальності 016.02 спеціальна освіта. Олігофренопедагогіка: дефектологічна практика в ЗДО та ІРЦ. *Перспективи та інновації науки.* 2023 № 1(19). URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/3434> (дата звернення: 09.11.2024).
6. Калініченко І. О. Особливості формування інклюзивного освітнього середовища для забезпечення всебічного розвитку дитини. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами.* 2012. № 9. С. 120–126. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apnvlpr_2012_9_15 (дата звернення: 09.11.2024).
7. Коломоєць Т. Г. Формування системи спеціальної освіти для дітей з особливими потребами: соціологічний аспект. *Нова парадигма.* 2014. № 123. С. 195–205.
8. Колупаєва А. Інклюзивна освіта як модель соціального устрою. *Особлива дитина: навчання і виховання.* 2014. № 2. С. 7–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DLog_2014_2_3 (дата звернення: 09.11.2024).
9. Кузава І. Б. Порівняльна характеристика термінів «інклюзія» та «інтеграція». *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія.* 2012. № 21. С. 149–153.
10. Левун Н. І. Концептуальні аспекти інклюзивної освіти та характеристика інклюзивного освітнього середовища. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія.* 2013. № 40 (2). С. 110–114.
11. Левченко Л. С. Інклюзивні тенденції сучасної спеціальної освіти в дошкільному навчальному закладі. *Наука і освіта.* 2015. № 8. С. 75–79.
12. Міщук Л. І. Інклюзивна освіта як умова соціалізації дітей-інвалідів у процесі навчання. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету України.* 2012. № 5. С. 139–142.
13. Присяжнюк Л., Михнюк С. Сучасний стан та розвиток спеціальної освіти в незалежній Україні. *Соціальна робота: виклики сьогодення* : збірник наукових праць за матеріалами X Міжнародної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 13-14 травня 2021 р.). Тернопіль : ТНПУ імені В. Гнатюка, 2021. С. 358–364.
14. Харківська А. А. Управління інклюзивною освітою студентів закладів вищої освіти. *Теорія і методика професійної освіти : електронне видання.* 2018. № 15. Відновлено з <https://jrnls.ivet.edu.ua/index.php/3/article/view/529/523> (дата звернення: 09.11.2024).